

LANDŞAFT TIPOLOGİYASI.

P L A N

1.Torpaq və torpaq sahələri anlayışı

2.Landşaft xəritəçəkməsinin əsas vahidi və landşaft xəritələrinin növləri.

3.Landşaft növləri

4.Çöl landşaft planılması

5.Aerokosmik fotoplanmanın landşaft xəritəçəkməsində tətbiqi.

Kənd təsərrüfatının xüsusiyyəti ərazinin təbii şəraitinin qeydiyyatına tam alınmasını tələb edir ki, bu da torpaqları və kənd təsərrüfatının torpaq sahələrini təsvir edən xəritə və planların analizi əsasında yerinə yetirilir. Torpaq haqqında materialların doğruluğu həmişə yüksək səviyyədə olmayır, bu da nəticədə əsaslandırılmamış qərarlara səbəb olur. Torpaq xəritələri torpaq fondunun keyfiyyətə qiymətləndirilməsinə azlıq edir, çünki torpaq və torpaq sahələri anlayışları müxtəlifdir. Torpaq sahələri dedikdə kənd təsərrüfatı üçün yararlı təbii şəraitli istifadə olunan və istifadə olunmayan təbii sahələr nəzərdə tutulur. Buna görə torpaq sahələrinin elmi və istehsal cəhətdən təsnifatı landşaft yanaşmasına əsaslanmalıdır. Təbii torpaq sahələri tiplərinin xəritəsini landşaft xəritələrinin istehsal traktovkası ilə almaq olar. Bu xəritələr yerli təbii fərqlər barədə məlumat verir. Landşaft tədqiqat obyektiv mövcud təbii tipoloji komplekslərin (landşaftların) aşkar edilməsindən, onları kompleks xüsusiyyətlərinə görə müəyyən taksonometrik vahidlərlə qruplaşdırmaqdan ibarətdir.

Landşaftı xarakterizə edəndə bütün mümkün təbii komponentlər nəzərə alınmalıdır (ilk növbədə kənd təsərrüfatı üçün yararlı olanları).

Hər bir landşaft - tipoloji kompleks kənd təsərrüfatı cəhətdən bu və ya digər təbii - kənd təsərrüfatı torpaq sahələrini ifadə edir. Topoqrafik xəritə və torpaq planları ərazi haqqında tam məlumat verə bilmədiyi üçün iri miqyaslı landşaft xəritələrinin tərtib olunması zəruridir. Təbii torpaq sahələri haqqında məlumat iri miqyaslı (M 1:10000; 1:50000; 1:100000) landşaft - tipoloji xəritələrdə yaxşı sintez olunur ki, burada uroçışa və fasiyalar təsvir olunur, müxtəlif təbii - ərazi kompleks tiplərinin yerləşməsi, torpaq sahələrinin sərhədləri görünür, geoloji - geomorfoloji, torpaq - meliorativ və s. məlumatlar ifadə olunur. İri miqyaslı landşaft xəritəçəkməsini geobotaniki və torpaq tədqiqatları ilə eyni vaxtda yerinə yetirirlər.

Landşaft xəritəçəkməsinin əsas vahidi və landşaft xəritələrinin növləri. Xəritə - konkret ərazidə landşaftın tədqiqini ifadə edən vacib sənəddir. Torpaq, geobotanik, aqroiqlim və digər mövzulu xəritələrin keyfiyyətinə görə torpaq fondunun layihədən qabaq tədqiqinin elmi səviyyəsi barədə fikir irəli sürmək olar. Ümumielmi landşaft xəritələri bazis rolunu oynayır. Tam kompleks təbii əsasdır, üzərində müxtəlif tətbiqi landşaft xəritələrini (mexanizasiya, qurutma meliorasiyası, bağçılığın inkişafı və s.) yaoratmaq olar. Bütün hallarda bu xəritələr landşaft xəritəsi kimi (yəni üzərində təbii komplekslərin təşkili) qalmalıdır. Metodik cəhətdən tətbiqi landşaft - kənd təsərrüfatı xəritəçəkməsi 2 mərhələdən ibarətdir: 1) müəyyən taksonometrik rəngli landşaft kompleksinin konkret miqyasda xəritəyə köçürülməsi; 2) konkret kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün fiziki - coğrafi məlumatların

məqsədyönlü qiymətləndirilməsi (interpretasiya) və onlain hesabi dövr üçün dəyişməsinin proqnozu.

Ümumi elmi landşaft və tətbiqi kənd təsərrüfatı - landşaft xəritələrini xırda miqyaslı, orta miqyaslı və irimiqyaslılara bölürlər - xırdamiqyaslı xəritələr (1:4000000; 1:2500000; 1:1000000) bütün ölkənin ərazisi və ya iri iqtisadi rayonlar üçün tərtib olunur. Onlar üzərində təsvir üçün əsas vahidlər landşaftın sinifləri, altsinifləri, tipi, alt tipləri və növləri hesab edilir.

Böyük oroqrafik və geoloji-geomorfoloji xüsusiyyətli ərazilərin birliyi landşaft sinfi adlanır (dağ və düzənliklər). Altsinif - siniflərin daxilində daha kiçik differensiyalanmış bölmələrdir (yüksək dağlıq, alçaq dağlıq, ovalıq...). Landşaft tipi - müəyyən təbii zonaya xas olan ümumiləşdirilmiş zonal birliklərdir (meşəçöl - meşəçöl zonasında). Alt tip landşaft bu və ya digər tipin daxilində differensiya olunmuş zona altı - əyalət bölgəsinə deyilir.

Landşaftın növləri - alt tiplərin daxilində oxşar relyefi, relyefyaradan süxurları və torpaq - bitki örtüklü təbii komplekslərin birliyidir.

Təbii kənd təsərrüfatı tədbirlərini əsaslandırmağa vilayət, rayon torpaq sahələrinin sxemlərinin tərtibi üçün orta miqyaslı (1:600000; 1:300000; 1:200000) ümumielmi landşaft xəritələri lazımdır ki, onların üzərində landşaftın areallarını növ, uroçişə formasında göstərmək mümkündür. İri miqyaslı landşaft xəritələri (üzərində landşaftın morfoloji hissələri - fasiya və uroçişə göstərilməklə) təsərrüfat daxili yer quruluşunda daha vacib lazımdır.

Çöl landşaft planalması. Xırdamiqyaslı landşaft xəritələri kameral üsulla tərtib oluna bilər. Orta və iri miqyaslı xəritələr çöl landşaft planalmasını tələb edir, onların əsası rolunu uyğun miqyaslı topoqrafik xəritələr, aerofotoplanlar təşkil edir.

İlkin olaraq hazırlıq dövründə landşaft xəritə-hipotez tərtib olunur, gələcək xəritənin bütün konturları göstərilir, planalma marşrutlarını, fasiya və uroçışaları kompleks tədqiq etmək üçün sahələri, landşaft profillərinin istiqamətlərini qeyd edirlər. Çöl işləri ərazinin rekoqnossirovkasından və birbaşa çöl landşaft planalmasından ibarətdir. Xəritəsi çəkiləcək bütün fasiya və uroçışaların məlumatları xüsusi suallar blankına çöldə köçürülür.

Toplanmış materiallar əsasında landşaftın morfoloji hissələrini fasiyaların, uroçışaların qrup və ya tiplərinə uyğun sinifləşdirirlər. Lazımi yerlərdə landşaft növlərinin yerlərə eksrapolyasiyasını yerinə yetirirlər. Növləri alttiplərə, tiplərə, altsiniflərə və siniflərə birləşdirirlər. Tipoloji təbii - ərazi komplekslərinin sərhədləri dəqiqləşdirilir, landşaftın adına uyğun rənglərlə boyayırlar, konturların sərhəddini bütöv xətlərlə, qeyri-dəqiq sərhədlərə isə punktir xətlə göstərilir. Vacib və mürəkkəb məsələ xəritənin əfsanəsini işləməkdir. Məsləhətdir ki, 3-4 vacib əlamətlər (anna süxurlu relyef, torpaq və bitki örtüyü) xəritədə ifadə olunsun, detal xarakteristikalar izahat mətninə keçirilir. Lakin mətndəki əfsanəni sadələşdirmək landşaft-tipoloci komplekslərin bütün daxili xüsusiyyətini ifadə edə bilməz.

Müxtəlif tematik (mövzulu) xəritələrin tərtibində aero-kosmikfotoplanalmanın əhəmiyyəti böyükdür. Bu üsul ağır zəhmətli çöl işlərinin həcmələrinin azaldılmasına, xəritəçəkmənin prosesinin

sürətləndirilməsinə və dəqiq aparılmasına imkan yaradır. Aeroşəkillərdə landşaftın elə xüsusiyyətlərini «oxumaq» olur ki, yerüstü planalmada onu görmək mümkün deyil. Bu üsul çətin relyef quruluşlu rayonlarda daha effektivdir. Aeroşəkillərdə landşaftın morfoloji hissələri çox dəqiq ifadə olunur. Aerokosmik materiallar kameral yolla oxunduqdan (deşifrə) sonra ərazinin rekoqnossirovkaı aprılmalıdır. Aerovizual müşahidələr 3 yerə bölünür: 1) rekoqnossirovka; 2) çətin rayonların planılması; 3) planalma işlərinin nəticələrinin nəzarət yoxlaması, dəqiqləşdirilməsi.

Dağlarda landşaft xəritəçəkməsinin obyektləri fasiya və uroçişalardır. Burada növlərin seçilməsində əsas əlamət relyef və torpaq - bitki örtüyündəki fərqlər hesab olunur. Ərazinin ekspedisiya marşrut tədqiqatının nəticəsində toplanan materiallar dağ landşaft - tipoloji komplekslərin aşkarlanmasının əsas məlumatlarıdır. Bu tədqiqatları landşaft profili üsulu ilə aparırlar ki, bu da xəritəsi çəkilən fasiyalarda, uroçişalarda, landşaftın növlərində təbii komponentlərin qarşılıqlı əlaqələrini izləməyə, onlar arasındakı sərhədləri təyin etməyə imkan yaradır. Burada vacib məsələ yüksəklik landşaft zonalarının aşkarlanmasıdır və bütün praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, təbii ehtiyatların qiymətləndirilməsində kənd təsərrüfatı torpaq sahələrinin tipləşdirilməsinin ilkin materialıdır.

Zəruri ədəbiyyatlar:

1. Süleymanov M.Ə. Əliyeva İ.S. Landşaftşünaslığın əsasları Bakı, 1998
2. Museyibov M.A. Landşaftı Azerbaydjana Bakı 2000
3. Daşdiyev R.H. Landşaftın ekologiyası. Bakı 2003
4. İbrahimov T. O. Landşaft tədqiqatları və onların ekoloji problemləri. "Elm və təhsil" 2015, 384 səh.

Əlavə tövsiyyə olunan ədəbiyyatlar:

1. Süleymanov M.Ə. Azərbaycanın təbii və antropogen landşaftlarının coğrafi qanunauyğunluqları. Bakı 2005.
2. İbrahimov T.O. Azərbaycan qoruqlarının landşaftları. Bakı. “Elm və təhsil”, 2017, 184 səh.
3. Ибрагимов Т.О. Ландшафтные исследование и экологические проблемы . Баку. “Elm və təhsil”, 2018, 208 с.